

УДК 371.044.3
EL 371.044.3

Оксана Анатоліївна КУЗЬМИЧ

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри слов'янської філології
та загального мовознавства
«Київський міжнародний університет»

e-mail: okskuzmich@yandex.ru

***МЕТОДИКА ДІАГНОСТУВАННЯ ВИХОВАНOSTI
МОВЛЕННЕВОГО ЕТИКЕТУ В МОЛОДШИХ
ШКОЛЯРІВ ТА СУЧАСНОЇ ПРАКТИКИ ЙОГО
ВИХОВАННЯ В ДІТЕЙ В УМОВАХ СІМ'Ї І ШКОЛИ***

Анотація. Статтю присвячено аспектам актуальної і недостатньо розробленої педагогічною наукою й освітянською практикою проблеми виховання мовленнєвого етикету в дітей молодшого шкільного віку в сім'ї. Запропоновано розроблену методику діагностування вихованості мовленнєвого етикету в молодших школярів та сучасної практики його виховання в дітей в умовах сім'ї і школи, у змісті якої визначено низку завдань та обґрунтовано педагогічну доцільність використання діагностичного інструментарію. Визначено й схарактеризовано критерії, компоненти і показники вихованості мовленнєвого етикету в молодших школярів. Наведено основні результати впровадженної методики.

Ключові слова: виховання, сім'я, діти молодшого шкільного віку, мовленнєвий етикет, етикетна мовленнєва поведінка.

Вступ. Виховання мовленнєвого етикету в дітей молодшого шкільного віку як передумови активного входження в культурний соціум, встановлення різнорівневих, позитивно спрямованих взаємин з оточенням є провідною функцією сім'ї, школи і суспільства в цілому, тобто того соціального середовища, що оточує молодших школярів і тим самим впливає на розвиток їхніх мовленнєвих здібностей, ціннісних орієнтацій у процесі комунікації.

Успішність і результативність виховання цього явища в дітей молодшого шкільного віку як у сім'ї, так і поза нею залежить від урахування вікових і особистісних рис, базових потреб дітей цього періоду розвитку, рівня володіння суб'єктами виховання педагогічною і загальною культурою, комунікативними навичками, а також від чітко визначеної, взаємопов'язаної роботи всіх виховних інститутів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема виховання мовленнєвого етикету в дітей завжди перебувала в полі уваги представників української етнопедагогіки, а з розвитком педагогічної науки, реформуванням шкільної мовної освіти знайшла відображення у працях вітчизняних педагогів, психологів і мовознавців. Педагогічні основи виховання в молодших школярів мовленнєвого етикету і навчання його основних норм і правил сформульовано у працях Г. Андрієвської (G. Andriyevska), А. Богуш (A. Bogysh), М. Вашуленка (M. Vashylenko), В. Сухомлинського (V. Syhomlinskyy) та ін.; психологічні засади формування в дітей морально-етичних цінностей у процесі міжособистісної комунікації розкрито в дослідженнях І. Бега (I. Beh), М. Боришевського (M. Borushevskiy) та ін.; аспекти виховання в дітей мовленнєвого етикету як складника

культури спілкування і, зокрема, культури поведінки в умовах сім'ї розглянули Л. Артемова (L. Artemova), С. Богдан (S. Bogdan), А. Макаренко (A. Makarenko) та ін.; мовознавчі розвідки з питань дослідження мовленнєвого етикету спілкування здійснили Н. Бабич (N. Babuch), А. Коваль (A. Koval), М. Стельмахович (M. Stelmahovuch) та ін.

Мета: запропонувати розроблену методикау діагностування вихованості мовленнєвого етикету в молодших школярів та сучасної практики його виховання в дітей в умовах сім'ї і школи;

Завдання:

- обґрунтувати педагогічну доцільність використання діагностичного інструментарію;
- ознайомити з узагальненими результатами апробації даної методики під час проведення констатувального етапу дослідження проблеми.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше розроблено та впроваджено в педагогічну практику початкової школи методикау діагностування вихованості мовленнєвого етикету в молодших школярів та сучасної практики його виховання в дітей в умовах сім'ї і школи, результати якої спонукали до розробки модульної технології підвищення педагогічної грамотності батьків з виховання мовленнєвого етикету в дітей молодшого шкільного віку та орієнтовної програми з оптимізації виховання мовленнєвого етикету в молодших школярів у позаурочній виховній роботі, комплекс методів яких спрямовувався на забезпечення педагогічних умов оптимізації процесу виховання мовленнєвого етикету в дітей у сім'ї.

Виклад основного матеріалу. З метою діагностування вихованості мовленнєвого етикету в молодших школярів, вивчення й аналізу сучасної практики його виховання у дітей в умовах сім'ї і школи, було проведено

констатувальний етап експерименту. Для досягнення поставленої мети виконувались такі основні завдання:

- діагностика стану вихованості мовленнєвого етикету в дітей молодшого шкільного віку;
- виявлення груп молодших школярів за визначеними рівнями вихованості мовленнєвого етикету;
- визначення груп батьків залежно від їхньої готовності до виховання в дітей молодшого шкільного віку мовленнєвого етикету;
- вивчення й аналіз педагогічного досвіду роботи загальноосвітньої школи з виховання мовленнєвого етикету в учнів початкових класів.

Для виконання окреслених завдань було розроблено методику констатувального етапу експерименту, яка зумовлена, по-перше, усвідомленням структурних складових мовленнєвого етикету, зовнішніх форм його вияву, критеріїв і показників вихованості мовленнєвого етикету в дітей молодшого шкільного віку; по-друге, співвідношенням методів діагностики з різноманітними проявами досліджуваного явища.

Методика дослідження передбачала використання таких основних методів і форм роботи: опитування (індивідуальні та групові бесіди, анкетування); обсерваційні методи: спостереження (відкрите й опосередковане); діагностичні методи (тести на мовленнєву поведінку, створення і розв'язання проблемних ситуацій тощо); вивчення теоретико-методичної бази виховання мовленнєвого етикету в дітей молодшого шкільного віку в умовах школи; компаративний (зіставлення й порівняння явищ, відомостей і фактів у їх взаємозв'язку та взаємодії); ретроспективний метод (аналіз змісту і напрямів взаємодії школи і сім'ї, концепцій, ідейних течій щодо науково-методичного забезпечення підвищення виховної функції сім'ї).

У ході підготовки до проведення констатувального етапу експерименту було складено діагностичну програму вивчення рівнів вихованості мовленнєвого етикету в дітей молодшого шкільного віку.

Діагностична програма вивчення рівнів вихованості мовленнєвого етикету в дітей молодшого шкільного віку

Розуміння змісту і структури мовленнєвого етикету дітей молодшого шкільного віку, їхніх вікових психофізіологічних особливостей, виділення основних компонентів у структурі процесу виховання досліджуваного явища, аналіз науково-методичної літератури з проблем виховання дітей цієї вікової групи дали можливість визначити компоненти вихованості в них мовленнєвого етикету (когнітивний, емоційно-ціннісний, практично-діяльнісний), кожен із яких характеризувався такими найважливішими функціонально пов'язаними показниками:

– **когнітивний**: чітке і повне розуміння сутності основних понятійних реалій мовленнєвої етики; знання загальноприйнятих етикетних норм і правил уживання ситуативних лексем і фразем мовленнєвого етикету;

– **емоційно-ціннісний**: усвідомлення морально-ціннісного значення мовленнєвого етикету як регулятора комунікативного процесу; співвідношення мотивів «хочу» і «потрібно»; здатність до емоційного співпереживання, вербальної і невербальної взаємопідтримки; схильність до початків самоаналізу, самокритичності щодо особистісної «вихованості» і «невихованості»;

– **практично-діяльнісний**: відповідність знань про мовленнєвий етикет виробленим умінням і навичкам; сталість звички етикетної мовленнєвої поведінки під час спілкування; уміння об'єктивно, критично оцінити

мовленнєву поведінку учасників комунікативного процесу з позиції особистісного усвідомлення етикетних норм.

Ступінь сформованості в дітей молодшого шкільного віку відповідних знань, соціальних почуттів (увічливість, доброзичливість, щирість, емпатія тощо), відносно стабільне виявлення умінь і навичок поводитися згідно з нормами і правилами мовленнєвого етикету, сталість проявів свідомості та мовленнєвої поведінки в різних ситуаціях спілкування виступали основними критеріями розподілу молодших школярів за чотирма рівнями вихованості мовленнєвого етикету: стабільно високим, стабільно середнім, фрагментарно нестабільним, стабільно низьким [4, с.194].

На першому етапі діагностування експериментальна робота проводилася з дітьми молодшого шкільного віку і передбачала такі завдання:

- 1) з'ясувати рівень розуміння сутності основних понять, правил мовленнєвої етики, семантики слів увічливості; ступінь усвідомлення морально-ціннісного значення мовленнєвого етикету як регулятора комунікативного процесу;
- 2) визначити рівень знань етикетних норм і правил спілкування; умінь доречно використовувати формули мовленнєвого етикету в різних ситуаціях спілкування з різновіковими співрозмовниками;
- 3) виявити типові етикетні помилки у мовленні, мовленнєвій поведінці, що допускаються у процесі виконання завдань комунікативного спрямування, з'ясувати їх причини;
- 4) дослідити мотиви дотримання мовленнєвоетикетної поведінки у процесі спілкування з батьками, однокласниками та іншими людьми у природних і штучно створених проблемних ситуаціях;

5) встановити відповідність знань про мовленнєвий етикет адекватно сформованим умінням і навичкам; наявність виробленої свідомої звички етикетної мовленнєвої поведінки під час спілкування;

б) проаналізувати рівень сформованості вміння використовувати фрази і лексеми мовленнєвого етикету на основі об'єктивних оцінних суджень щодо особистісної спілкувальної поведінки, об'єктивно, критично оцінити мовленнєву поведінку учасників комунікативного процесу; здатність до вираження співпереживання і підтримки; схильність до початків самоаналізу, самокритичності особистісної вихованості. Для виконання цих завдань застосовувався комплекс різноманітних взаємодоповнювальних методів: спостереження, бесіди, анкетування, створення проблемних ситуацій, тестування, завдання тощо.

Варто зазначити, що, добираючи діагностичні методи та зрізові завдання для констатувального етапу експерименту, ми враховували вікові особливості учнів 1–2-х класів і учнів 3–4-х класів, гіпотетичний рівень їхніх знань і вмінь, набутих під час вправлянь з мовленнєвої поведінки, навчально-практичний мовленнєвоетикетний мінімум згідно з чинними предметними програмами, наявність подібних дидактичних завдань у підручниках, методичних джерелах.

Спостереження. Протягом усієї експериментально-дослідної роботи з дітьми молодшого шкільного віку проводилось систематичне (опосередковане і відкрите) спостереження, яке дозволило сприйняти і зафіксувати особливості прояву психолого-педагогічного явища, що досліджується, у природних для учнів умовах. При цьому зверталась увага на те, що присутність експериментаторів може по-різному впливати на мовленнєву поведінку дітей молодшого шкільного віку: спонукати до дотримання

правил і норм мовленнєвого етикету, викликати бажання «показати себе» – навмисно порушувати правила ввічливості. Також враховувалось і те, що в одних і тих же ситуаціях спілкування учень може поводитись по-різному: в одній мовленнєвій ситуації він увічливий, а в іншій (з тих чи інших причин) – поводитись неетикетно. У таких випадках експериментатор робив помітки щодо етикетної мовленнєвої поведінки окремих учнів, ретельно порівнював дані спостережень, з'ясував причини таких розходжень, а також проводив короткі виховні бесіди.

Результати спостережень фіксувались згідно зі схемою, яка відображала процес спостереження фактів, явищ, пов'язаних з використанням дітьми молодшого шкільного віку мовленнєвих етикетних формул залежно від ситуацій спілкування (соціальна роль, вік співрозмовника тощо).

Схема фіксування спостережень

Список учнів початкових класів, за якими ведеться спостереження	Місце і час проведення спостереження	Ситуація спілкування	Короткий опис фактів і явищ, що спостерігаються	Аналіз і висновки

Зміни в мовленнєвій поведінці молодших школярів, частотність дотримання норм і правил мовленнєвого етикету оцінювалися так:

«4» (75–100 %) – високий рівень вихованості мовленнєвого етикету, увічливість стала рисою характеру учня, виявляється постійно у різних мовленнєвих ситуаціях;

«3» (50–75 %) – досить високий рівень вихованості мовленнєвого етикету, проте виявляється непостійно;

«2» (25–50 %) – досліджуване явище виявляється фрагментарно і нестабільно, неетикетна й етикетна мовленнєва поведінка виражаються нерельєфно і в цілому врівноважують одна одну;

«1» (0–25 %) – більш виражене і частіше виявляється явище, протилежне досліджуваному (мовленнєвий антиетикет), в окремих випадках неетикетна мовленнєва поведінка стала рисою характеру учня.

Бесіди. Вступні бесіди проводилися з метою знайомства з учнями початкових класів, повідомлення (у доступній для молодших школярів формі) мети нашого дослідження і можливого використання його результатів, створення сприятливої атмосфери для відвертого висловлювання власних думок; короткі бесіди-інструктажі – з метою підготовки молодших школярів до виконання того чи іншого завдання; евристичні бесіди (зокрема, перед початком анкетування) – з метою актуалізації опорних знань молодших школярів; дискусійні міні-бесіди проводились для того, щоб дослідити один з показників (співвідношення мотивів «хочу» і «потрібно») емоційно-ціннісного компонента вихованості мовленнєвого етикету (результати бесіди було запротокольовано й оброблено).

У разі виявленої антиетикетної мовленнєвої поведінки учнів початкових класів проводилися тактовні індивідуальні чи групові виховні бесіди, доцільність яких вбачалася в акцентуванні уваги порушника(-ів) на необхідності дотримання моральних норм і правил мовленнєвого етикету, з'ясуванні причин асоціального прояву в мовленнєвій поведінці учня(-ів), попередженні можливих порушень пристойностей.

Анкетування. У дослідженні використовувалась напіввідкрита анкета (див. додаток 1): до поставлених

запитань молодшим школярам пропонувалось обрати варіант(-и) відповіді(-ей), а також запитання, на яке потрібно відповісти, спираючись на власні знання (ступінь розуміння запитань перевірявся на невеликій кількості учнів, за потреби, вносилися корективи до змісту анкети). Мета запропонованого анкетування: здобути фактичний матеріал про когнітивний (запитання 1–4, 7) і практично-діяльнісний (запитання 5, 6) компоненти вихованості мовленнєвого етикету дітей молодшого шкільного віку, який піддавався кількісній і якісній обробці. Варто зазначити, що для учнів першого класу запитання анкети вводились у зміст бесіди.

Проблемні ситуації. Методом створення проблемних ситуацій, максимально наближених до реального побутового життя молодших школярів (див. додаток 2), передбачалося визначити сформованість їхніх умінь поводитися відповідно до норм мовленнєвого етикету в ситуаціях спілкування, які можуть виникнути у межах сім'ї, школи, громадському транспорті (зокрема, ситуації 1, 2, 4, 6–12 дають можливість дослідити практично-діяльнісний (частково когнітивний) компонент вихованості мовленнєвого етикету, а ситуації 3, 5 – показник емоційно-ціннісного компонента (а саме здатність до емоційного співпереживання). Зауважимо, що учням 1–2-х класів, на відміну від учнів 3–4-х класів, пропонувалися варіанти мовленнєвої поведінки в тих чи інших змодельованих ситуаціях спілкування.

У процесі констатувального етапу дослідження зважали на те, що жоден з методів не може розглядатися як досконалий засіб здобуття об'єктивних даних, оскільки справжній результат, що відображає реальний рівень вихованості мовленнєвого етикету в дітей молодшого шкільного віку, можна здобути тільки застосуванням різних методів, коли кожний з них буде підтверджувати

об'єктивність закономірно повторюваних факторів і нівелювати неточності результатів, здобутих за допомогою одного методу. З цією метою учням початкових класів пропонувалося виконати тест на визначення рівня виявлення ввічливості та низку завдань з мовленнєвої поведінки.

Тестування. Застосовувалося з метою з'ясування вміння дітей молодшого шкільного віку не лише знаходити формули мовленнєвого етикету, а й співвідносити їх із запропонованими ситуаціями щемного контакту зі співбесідниками, а також давати самооцінку власній мовленнєвій поведінці. Модифікований тест Л. Соловець «Оціни свою ввічливість» (див. додаток 3) передбачав таким чином діагностувати емоційно-ціннісний і практично-діяльнісний компоненти вихованості мовленнєвого етикету.

Завдання. Блок завдань комунікативного спрямування (див. додаток 4) націлювався на підсумкову перевірку рівнів вихованості мовленнєвого етикету молодших школярів: дослідження когнітивного компонента досліджуваного явища (знання основних норм, правил уживання ситуативних лексем і фразем мовленнєвого етикету – завдання 1.1–1.6); емоційно-ціннісного (здатності до емоційного співпереживання, вербальної і невербальної взаємопідтримки – завдання 1.7; схильності до початків самоаналізу, самокритичності щодо особистісної «вихованості» і «невихованості» – завдання 4.1, 4.2); практично-діяльнісного (відповідності знань про мовленнєвий етикет виробленим умінням і навичкам; сталості звички етикетної мовленнєвої поведінки під час спілкування – завдання 2, 3).

Під час виконання завдання 1 з учнями 1–2-х класів було розіграно телефонну розмову між мамою Наталки (її роль виконував експериментатор) і подругою її доньки Іриною

(молодші школярі), завдання 3.1, 3.2, 4.1, 4.2. вводились у зміст бесід.

Здобуті результати експериментально-дослідної роботи з вивчення рівнів вихованості мовленнєвого етикету в дітей молодшого шкільного віку були піддані кількісній і якісній обробці з метою з'ясування кількості учнів (у %), які належать до 4-х із встановлених рівнів. Варто зазначити, що бесіди, анкетування, створення проблемних ситуацій, тестування, завдання складено так, щоб за результатами виконання можливо було виявити той чи інший рівень сформованості цього особистісного утворення в учнів 1–4-х класів.

У визначенні середньої кількісної характеристики вихованості мовленнєвого етикету в дітей молодшого шкільного віку за кожним з 4 рівнів виводили середню арифметичну за формулою:

$$\bar{X} = \frac{X_1 + X_2 + X_3 + \dots + X_N}{N} = \frac{\sum X_i}{N},$$

де \bar{X} – середня арифметична; $X_1, X_2, X_3 \dots X_N$ – результати окремих методів, N – кількість методів експериментального дослідження, \sum – сума результатів усіх методів.

Другий етап експерименту ставив за мету дослідити сучасну практику виховання мовленнєвого етикету в дітей молодшого шкільного віку в умовах сім'ї: з'ясувати роль і потенційні можливості батьків у розв'язанні цієї проблеми (наявність у них певного рівня педагогічної підготовки, методи і засоби, якими вони користуються у своїй практиці виховання мовленнєвого етикету, тощо).

У роботі з батьками застосовувалися такі методи: анкетування, спостереження, бесіди (індивідуальні та групові), моделювання проблемних ситуацій (див. додатки 6, 7).

У дослідженні було використано напіввідкриту анкету, мета якої з'ясувати розуміння батьками важливості виховання у дітей молодшого шкільного віку мовленнєвого етикету, дотримання норм і правил увічливості в сімейному спілкуванні, основних засобів і методів, які, на їхню думку, є найефективнішими у розв'язанні цієї проблеми.

Під час експерименту велося цілеспрямоване спостереження за реальним дотриманням батьками правил етикету в різних мовленнєвих ситуаціях, їхньої педагогічної пильності і відповідної реакції щодо порушення дітьми етикетних норм спілкування, методів і засобів впливу на формування етикетних комунікативних умінь і навичок у молодших школярів тощо.

Для здобуття об'єктивних даних, крім методів анкетування і спостереження, використовувався метод індивідуальних і групових бесід.

Наступний напрям дослідної роботи через моделювання проблемних ситуацій передбачав вивчення педагогічної доцільності й ефективності використання батьками того чи іншого методу виховання мовленнєвого етикету в дітей молодшого шкільного віку.

Узагальнення здобутих результатів за всіма напрямками діагностики педагогічного потенціалу батьків з окресленої проблеми дало змогу визначити групи батьків залежно від їхньої готовності до виховання в дітей молодшого шкільного віку мовленнєвого етикету, з'ясувати основні недоліки, наявні в сімейному вихованні молодших школярів, які негативно впливають на формування в них етикетних мовленнєвих знань, умінь і навичок, визначити зв'язок між підготовкою батьків до виховання мовленнєвого етикету в дітей і рівнем його вихованості в них.

Зважаючи на те, що зі зміною соціальної позиції виховне середовище дітей значно розширюється, набуває нового змісту і форми, а за певних умов класно-шкільний осередок починає превалювати, наступний етап дослідження передбачав вивчення його впливу на виховання мовленнєвого етикету в дітей молодшого шкільного віку.

У роботі з учителями початкових класів були використані такі емпіричні методи психолого-педагогічного дослідження: метод вивчення методичної літератури, шкільної документації тощо; анкетування; бесіди; спостереження.

Вивчення методичної літератури з досліджуваної проблеми, планів виховної роботи, програм і підручників для учнів початкових класів дали змогу скласти уявлення про стан навчально-виховної роботи з виховання в молодших школярів мовленнєвого етикету, з'ясувати, яка увага приділяється цій проблемі у практиці роботи учителів і в діяльності початкової ланки освіти в цілому.

З метою дослідження й аналізу сучасної практики виховання мовленнєвого етикету в дітей молодшого шкільного віку в умовах школи: виявлення методичної системи роботи, індивідуальних виховних прийомів і засобів учителів початкової школи було проведено анкетування (див. додаток 5) і спостереження.

Під час індивідуальних бесід з учителями з'ясовувалась наявність у їхній професійно-педагогічній діяльності форм і методів роботи, які б передбачали співробітництво з батьками, надання їм психолого-педагогічної допомоги, а також виявлялись труднощі, що виникають у процесі педагогізації батьків з цієї психолого-педагогічної проблеми.

Висновки. Результати констатувальних зрізів запропонованої методики засвідчили, що сучасний процес

виховання мовленнєвого етикету в молодших школярів не забезпечує належного рівня вихованості цього явища в дітей: тільки у 4,7% респондентів виявлено стабільно високий рівень вихованості мовленнєвого етикету, решту становили учні зі стабільно середнім – 32,3%, фрагментарно нестабільним – 38,1%, стабільно низьким – 24,9% рівнями. Варто зазначити, що незважаючи на те, що більшість молодших школярів володіють основними знаннями з мовленнєвої етики, ці знання дещо обмежені, засвоєні без усвідомлення суспільної значущості норм і правил мовленнєвого етикету, поза власним життєвим досвідом, як правило, не відповідають їхнім реальним стосункам, тому не завжди супроводжуються відповідними емоційними реакціями і не виступають регулятором їхньої справжньої мовленнєвої поведінки в соціумі.

З'ясовано, що причинами низького відсотку респондентів зі стабільно високим рівнем вихованості мовленнєвого етикету є: недостатній рівень педагогічної підготовки батьків до виховання мовленнєвого етикету у своїх дітей (лише у 25,4% батьків зафіксовано високий рівень, решту становили батьки з середнім – 30,3%, низьким – 34,6% та дуже низьким – 9,7% рівнями виховного потенціалу); ненадання практичної значущості проблемі виховання мовленнєвого етикету в молодших школярів у системі навчально-виховної і просвітницької діяльності школи.

На основі здобутих даних констатувального етапу експерименту розроблялися відповідні кореляційні заходи з виховання мовленнєвого етикету в дітей молодшого шкільного віку, а також проектувалася методика формульовального етапу дослідження.

Розроблена методика діагностування вихованості мовленнєвого етикету в молодших школярів та сучасної практики його виховання в дітей в умовах сім'ї і школи не

претендує на повноту і завершеність розв'язання порушеної проблеми, а відкриває напрями щодо подальших наукових пошуків у теорії і методиці виховання.

Додаток 1

АНКЕТА

(для дітей молодшого шкільного віку)

Любі друзі!

Дайте, будь ласка, відповіді на запропоновані нижче запитання. Перш ніж розпочати, ознайомтеся з інструкцією щодо виконання:

- 1) візьміть аркуш паперу (*підписувати його не обов'язково*);
- 2) поставте номер запитання;
- 3) уважно прослухайте запитання, яке прочитає вам учитель (*якщо хтось не зрозумів запитання, зверніться до вчителя за роз'ясненням*);
- 4) запишіть стисло відповідь;
- 5) в анкеті є такі запитання, які мають варіанти відповіді, вам потрібно записати літеру, під якою стоїть варіант відповіді, що відповідає вашій думці (*перед тим, як це зробити, уважно прослухайте всі варіанти відповідей!*).

Наприклад: *Чим ти найбільше любиш займатись у вільний час?*

Варіанти відповіді:

- а) розважатися з друзями;
- б) займатись улюбленою справою (читати, малювати, співати тощо);
- в) проводити його з батьками.

•Якщо ви у вільний час, наприклад, любите розважатися з друзями більше, ніж проводити його з батьками, чи займатись улюбленою справою, тоді записуйте у свій аркуш літеру *а*.

Не замислюйтеся над тим, яка із відповідей “добра” чи “погана”. Головне, щоб вона була правдива.

Дякуємо за допомогу!

1. Як ти думаєш, що називається мовленнєвим етикетом?

- а) правила дорожнього руху;
- б) правила ввічливості під час спілкування;
- в) правила написання слів.

2. Які з наведених настанов є правилами ввічливості?

Увага! Це запитання може мати декілька відповідей.

- а) пиши в зошиті охайно і розбірливо;
- б) зустрівши знайомого, завжди привітайся з ним;
- в) ніколи не звертайся до інших на прізвиська;
- г) можна перебивати співрозмовника, бути неуважним, кривлятися тощо.

3. Які з наведених рис характеру, на твою думку, властиві ввічливій людині?

Увага! Це запитання може мати декілька відповідей.

- а) чемність;
- б) грубість;
- в) доброзичливість;
- г) почуття гумору.

4. Які слова ввічливості ти знаєш?

5. Спілкуючись із рідними (батьками, бабусею, дідусем та ін.), ти зазвичай:

Увага! Це запитання може мати декілька відповідей.

- а) не дотримуюся хороших манер;
- б) намагаюся добирати такі слова, які б нікого не образили;
- в) відчуваючи свою провину, визнаю це і обов'язково прошу пробачення.

6. До кого ти звертаєшся на *Ви*?

Увага! Це запитання може мати декілька відповідей.

- а) до однолітків;
- б) до незнайомих;
- в) до батьків;
- г) до родичів старшого віку;

г) до вчителів.

7. Як ти думаєш, чи образиться матуся чи хтось інший із твоїх рідних, якщо ти “чарівні слова” вимовиш з підвищеним голосом, похапцем, кривляючись? Дайте ствердну або заперечну відповідь:

а) так;

б) ні.

Додаток 2

ПРОБЛЕМНІ СИТУАЦІЇ

(для дітей молодшого шкільного віку)

Прочитай. Не поспішай, подумай, як би ти вчинив у тій чи іншій ситуації. Біля правильної, на твою думку, відповіді постав галочку.

Ситуація 1. *Після сніданку, який приготувала мама, ти:*

а) встанеш зі словами: “Ой! Я вже запізнююся до школи”;

б) скажеш: “Дякую, матусю”.

в) скажеш: “Дякую, усе було таке смачне!” – і помиєш після себе посуд.

Ситуація 2. *Недільного ранку тебе важко добудитися. Коли ти заходиш до кухні, батьки вже снідають. Твої дії:*

а) привітаєшся;

б) скажеш: “Смачного!”;

в) скажеш: “Доброго ранку! Смачного!”

г) скажеш: “Ма, насип і мені борщу!”

Ситуація 3. *У кімнаті лежить хвора бабуся. Тобі дуже жарко і душно. Ти:*

а) відчиниш вікно, бо нема чим дихати;

б) запитаєш: “Ви не будете проти, якщо я відчиню вікно?”

Ситуація 4. *Так трапилося, що ти запізнився (запізnilася) на урок. Твої дії:*

- а) буду чекати, коли урок закінчиться;
- б) зайду до класу і попрошу вибачення за своє запізнення;
- в) рвучко відчиню двері, сказавши похапцем “Драсте!”, і, не дочекавшись відповіді вчителя, швиденько сяду за свою парту.

Ситуація 5. *Ваша однокласниця (однокласник) приходить у новому светрі, який йому (їй) дуже личить.* Ти:

- а) зробиш вигляд, що не помітив (помітила) цього;
- б) скажеш: “Тобі дуже пасує!”, “Ти такий (така) гарна!” тощо.
- в) скажеш: “У мене майже такий!”

Ситуація 6. *Твій однокласник пригощає тебе дуже смачними тістечками.* Ти:

- а) мовчки з’їси;
- б) скажеш: “А моя мама теж такі пече, чи навіть смачніші!”;
- в) скажеш: “Дякую! Які смачні тістечка!”

Ситуація 7. *Ти сидиш у тролейбусі, заходить старенька бабуся.* Твої дії:

- а) зроблю вигляд, що не помічаю її, бо, здається, ще є вільні місця;
- б) звичайно, встану і мовчки поступлюсь їй місцем;
- в) встану, запропонувавши бабусі сісти: “Сідайте, будь ласка!”

Ситуація 8. *Доїхавши маршруткою до потрібної зупинки, ти:*

- а) мовчки вийдеш;
- б) скажеш: “Дякую!”

Ситуація 9. *Ви їдете в переповненому людьми автобусі. Раптом водій різко загальмував і ти ненароком штовхнув іншого пасажера.* Твої дії:

- а) промовчиш;

- б) відвернешся і зробиш вигляд, що це не ти;
- в) скористуетесь виразом типу: “Вибачте, будь ласка, я не хотів (хотіла)”, “Пробачте!” тощо.

Ситуація 10. *Зателефонували твоїй мамі, але її немає вдома.*

Твої дії:

- а) відповіси, що її немає вдома, і покладеш слухавку;
- б) привітаєшся і скажеш: “Мами немає вдома, що їй переказати?”

Ситуація 11. *Ти телефонуєш своєму (своїй) товаришу (подрузі), але замість нього (неї) слухавку бере хтось інший.* Ти:

- а) покличте (називаєш товариша чи подругу на ім’я);
- б) привітаєшся, питаєш: “Чи можна покликати до слухавки (називаєш товариша чи подругу на ім’я)?”
- в) почуєш, що з тобою розмовляє не твій товариш (подруга), і покладеш слухавку.

Ситуація 12. *Вам телефонують 3-й раз підряд, помиляючись номером.* Ти:

- а) спокійно скажу: “На жаль, ви знову помилилися номером.”;
- б) скажу: “Скільки можна! Набирайте правильно номер!”

Додаток 3

ТЕСТ

(для дітей молодшого шкільного віку)

“Оціни свою ввічливість” (модифікований тест Л. Соловєць)

Дайте відповіді на тестові запитання. Поставте плюс (+) у потрібній графі: *так, ні, не завжди*. Які слова ввічливості потрібно використати в кожній запропонованій ситуації? Підкресліть і допишіть потрібне у графі “Використовую мовленнєві етикетні формули”.

№ з/п	<i>Запитання</i>	Так	Ні	Не завжди	Використовую етикетні мовленнєві формули (підкреслити та дописати)
1.	Чи вітаєшся ти з сусідами по будинку?				Добрий ранок (вечір...)! Дуже приємно Вас бачити! Як давно я Вас не бачив!
2.	Чи дякуєш ти мамі (бабусі) за сніданок (обід тощо)?				Було дуже смачно. Я так найвсв. А що буде на вечерю? Дякую, усе було дуже смачним!
3.	Чи просиш ти пробачення, якщо запізнився на урок?				Я більше не буду. Я не хотів, це через... (причина) Пробачте, що я запізнився і заважаю Вам.
4.	Чи просиш ти вибачення у малюка, якого ненавмисно				Я не хотів тебе скривдити. Мені прикро, що так сталося.

	штовхнув?				Вибач, будь ласка, я не хотів.
5.	Чи прощаєшся ти зі своїми батьками, братиком або сестричкою, коли лягаєш спати?				На добраніч! Я пішов спати. До завтра! Цілую! Пока!
6.	Чи зберігаєш ти спокійний голос, можеш володіти собою, коли сперечаєшся? Підкресли вислови, що характеризують твою манеру мовленнєвої поведінки.				Беру криком. Здіймаю галас. Крізь зуби говорю. Тримаю себе в руках.

Примітка. Підрахуйте бали: за відповідь *так* – 2 бали, *не завжди* – 1 бал, *ні* – 0 балів. Якщо ти набрав 8–12 балів – ти ввічлива людина, з тобою приємно спілкуватися; якщо 6–0 балів – потрібно бути уважнішими, оскільки ти не завжди чемно поводишся з іншими; а якщо менше 6 балів – увага! Тобі терміново потрібно вчити правила мовленнєвого етикету.

Додаток 4

Діагностичні завдання

(для дітей молодшого шкільного віку)

Завдання 1. Продовжіть речення формулами мовленнєвого етикету:

1. Вранці я кажу всім: _____

2. Увечері я бажаю всім: _____

3. Антоне, передай, _____
_____, Сашкові зошит.

4. Тетяно, _____
_____ за послугу.

5. Телефонна розмова між мамою Наталки та подругою її доньки Іриною:

Мама Наталки:

– Слухаю вас!

Ірина:

– _____! Це Ірина,
Наталчина однокласниця.

– Покличте, _____
_____, Наталку.

Мама Наталки:

– Її немає вдома. Щось їй переказати?

Ірина:

– Ні, _____, з вашого дозволу я
зателефоную пізніше.

Мама Наталки:

– На все добре.

Ірина:

– _____

6. Якщо я не можу виконати чиєсь прохання, я відповідаю:

7. Щоб підтримати товариша у скрутну хвилину, я кажу:

Завдання 2. З'єднайте стрілкою етикетну мовленнєву формулу і ситуацію спілкування, у якій вона вживається (бажано використовувати кольорові олівці).

Етикетна мовленнєва формула

До побачення
Будьте ласкаві
Ти справжній друг (подруга)
Щиро вдячний
Успіхів у навчанні
Перепрошую
Даю чесне слово
Заходьте, будь ласка
Мені дуже прикро

Ситуація спілкування

Заприсягання
Подяка
Вибачення
Запрошення
Прощання
Співчуття
Побажання
Прохання
Комплімент

Завдання 3.1. Запиши слова-звертання до своїх рідних (мами, батька, сестри, брата, дідуся, бабусі та ін.) _____

Завдання 3.2. Запиши, як до тебе звертаються батьки

а) коли вони перебувають у хорошому настрої, задоволені твоїми успіхами у школі: _____

б) коли вони в поганому гуморі, роздратовані, за щось гніваються на тебе: _____

Завдання 4.1. Прочитайте слова, які характеризують якості, притаманні ввічливій і неввічливій людині: *чемність, привітність, забудькуватість, стриманість, нестриманість, мінливість настрою, дружлюбність, чуйність, квапливість, грубість, нахабність, уважність, щирість, байдужість*. Розподіліть ці слова у два стовпчики: у перший – якості ввічливої людини, а в другий – неввічливої.

Завдання 4.2. Вибери із стовпчиків і впиши в таблицю 3–4 властиві тобі риси характеру:

які свідчать про твою вихованість	через які може скластися враження про твою невихованість
-----------------------------------	--

Додаток 5

АНКЕТА

(для вчителів загальноосвітніх навчальних закладів)

Шановний колего!

Просимо відповісти на запитання нашої анкети. Ваші відповіді допоможуть нам об'єктивно оцінити реальний стан формування норм і правил мовленнєвого етикету в дітей молодшого шкільного віку в умовах школи, а також визначити пріоритетні засоби виховання цієї особистісної якості в молодших школярів в умовах сім'ї.

- *Обраний варіант(-и) відповіді підкресліть.*

1. Як Ви розумієте зміст поняття “мовленнєвий етикет”?

Це _____

2. Чи вважаєте Ви за потрібне проводити виховну роботу з метою роз'яснення значущості володіння правилами мовленнєвого етикету учнями початкових класів:

- а) так;
- б) ні.

3. Як часто Ви працюєте з етикетними мовленнєвими формулами?

- а) у контексті з програмним матеріалом;
- б) принагідно;
- в) не надаю їм великого значення;
- г) систематично.

4. На уроках з яких предметів Ви проводите роботу з лексемами і фраземами ввічливості:

- а) українська мова;

- б) читання;
- в) “Я і Україна”;
- г) може бути предметом розгляду на уроці з будь-якого предмета;
- г) позанавчальна робота.

5. Які прийоми Ви застосуєте для пояснення учням важливості володіння етикетними мовленнєвими нормами, правилами і дотримання їх?

- а) описовий;
- б) етимологізація;
- в) ілюстративний;
- г) свій

варіант

відповіді:

6. Якщо, на Вашу думку, Ви недостатньо працюєте з формулами ввічливості, то з яких причин:

- а) обмеженість у часі;
- б) брак довідкової літератури для вчителя;
- в) брак довідкової літератури для учнів;
- г) брак методичної літератури;
- г) недостатня кількість вправ з мовленнєвої поведінки у шкільних підручниках;
- д) вважаю, що виховання мовленнєвого етикету в молодших школярів – це проблема суто сімейного характеру;
- е) це не викликає інтересу в учнів;
- є) у роботі з формулами ввічливості немає великої користі;
- ж) свій

варіант

відповіді:

7. Які засоби виховання мовленнєвого етикету молодших школярів Ви використовуєте у своїй практиці?

Додаток 6

АНКЕТА

(для батьків)

Шановні батьки!

Пропонуємо Вашій увазі перелік запитань, на які просимо дати відверті й щирі відповіді. Якщо запитання має кілька варіантів відповіді, виберіть той, що відображає реальний стан речей і відповідає Вашій думці (літеру, під якою стоїть Ваш варіант відповіді, обведіть кружечком). Підписувати анкету не обов'язково.

1. Які з перелічених якостей, на Вашу думку, варто насамперед виховувати в дітей у сім'ї. Виділіть за ступенем важливості 5 рис:

- а) незалежність, самостійність, упевненість у собі;
- б) уміння ввічливо спілкуватися;
- в) працьовитість;
- г) чесність, порядність і відвертість ;
- ґ) слухняність;
- д) терпимість і повага до рідних навколишніх;
- е) обізнаність з національними звичаями і традиціями;
- є) звички здорового способу життя;
- ж) духовність і моральність;
- з) любов до Батьківщини;
- и) Ваш варіант відповіді: _____

2. Які риси притаманні дитині, яка володіє нормами і правилами мовленнєвого етикету? _____

3. Якого значення Ви надасте функціонуванню мовленнєвих етикетних формул у спілкуванні?

- а) це невід'ємний складник спілкування як у сім'ї, так і поза нею;

б) обов'язковий мовленнєвий атрибут спілкування на роботі, у школі;

в) не надаю їм особливої значущості.

4. Який засіб у вихованні мовленнєвого етикету Ви вважаєте найефективнішим?

а) власний приклад;

б) читання творів і аналіз мовленнєвої поведінки героїв;

в) принагідне вправлення;

г) постійні настанови;

г) Ваш варіант відповіді: _____

5. Що я роблю для того, щоб моя дитина була ввічлива у спілкуванні з будь-яким співрозмовником: _____

Додаток 7

Проблемні ситуації

(для батьків)

1. Які будуть Ваші дії, якщо Ви разом з дитиною станете свідком ненормативної мовленнєвої поведінки дорослої людини?

а) не надасте цьому значення;

б) намагатиметеся відвернути увагу дитини;

в) відверто скажете дитині, що обурені цим вчинком.

Але додасте, що ми не можемо засуджувати людину,

бо, можливо, у неї були якісь невідомі нам причини висловлюватися саме так;

г) Ваш варіант відповіді: _____

2. Ви випадково почули, як товариш вашого сина (дочки) в розмові з ним (нею) вживав (вжила) образливі прізвиська, ущипливі зауваження, нецензурні вирази.

а) скажете: “Не смій з ним (нею) знатися. І щоб я від тебе нічого подібного не чула!”

б) скажете: “Він (вона) поганий, а ти в мене чемний хлопчик (дівчинка), ти ж не будеш так робити?”;

в) скажете: “Мабуть, він (вона) хоче таким чином самоствердитися. Але це ознака невихованості. Я хочу, щоб ти сам (сама) зрозумів(-а), як це огидно, і допоміг(-а) зрозуміти це йому (їй)”.

3. Як Ви відреагуєте на зауваження сусідки, що Ваша дитина нечемна?

а) правильно робить, я сама “крізь зуби” вітаюся із нею;

б) з’ясуєте причину, чому дитина не була ввічлива з нею;

в) нагрімаєте на дитину, оскільки не раз робили їй зауваження про те, що потрібно бути чемною з усіма;

г) Ваш варіант відповіді: _____

ЛІТЕРАТУРА

1. Кузьмич О.А. Виховання мовленнєвого етикету у дітей молодшого шкільного віку в сім’ї : дис. канд. пед. наук : спеціальність 13.00.07 / Ін-т пробл. виховання АПН України, О.А. Кузьмич. – К., 2010. – 303 с.

2. Василькевич Х.М. Самооцінка і етична поведінка в молодшому шкільному віці / Х.М. Василькевич // Збірник праць Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України. – Т. 5, ч. 1. – К., 2003.

3. Вашуленко М.С. Формування мовленнєвої особистості молодшого школяра в умовах переходу до 4-річного початкового навчання / М.С. Вашуленко // Початкова школа. – 2001. – №1. – С.13–17.

4. Івашина Є.В. Абетка етикету спілкування: для учнів 2–3 класів / Є.В. Івашина. – К., 1998. – 93 с.

5. Методи педагогического исследования. Лекции под ред. канд. пед. наук В.И. Журавлева : учеб. пособие для студентов пед. ин-тов. – М. : Просвещение, 1972. – 159 с.

6. Монахов Н.И. Изучение эффективности воспитания: теория и методика: (Опыт экспериментального исследования) / Н.И. Монахов. – М. : Педагогика, 1981. – 144 с.
7. Науменко В. Риторика : посібник для учнів 4 класу / В. Науменко. – К., 2004. – 52 с.
8. Образцов П.И. Методы и методология психолого-педагогического исследования / П.И. Образцов. – СПб.: Питер, 2004. – 268 с.
9. Соловець Л. О. Робота над фразеологізмами як засіб формування культури спілкування молодших школярів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 «Теорія і методика навчання української мови» / Л. О. Соловець. – К., 2004. – 269 с.
10. Стельмахович М. Г. Опрацювання основних правил мовного етикету / М. Г. Стельмахович // Укр. мова і л-ра в шк. – 1980. – № 6. – С. 33–34.
11. Шеломенцев В. Н. Этикет и культура общения : учеб. пособ. / В. Н. Шеломенцев. – Киев : ООО «Обериг», 1995. – 352 с.

Транслітераційний переклад використаних джерел

1. Kuzmich O.A. Vuhovannya movlenneвого etiketu u ditej molodshogo shkilnogo viku v simiyi : dus. kand. ped. nauk : specialnist 13.00.07 / In-t problem vyhovannya APN Ukraine, O.A Kuzmich. – К., 2010. – 303 r.
2. Vasilkevich H.M. Samoocinka i etychna povedinka v molodshomu shkilnomu vici / H.M. Vasilkevich // Zbirnyk prac Instytutu Psychologii imeni Kostuka APN Ukrainy. – Т. 5, ch. 1. – К., 2003.
3. Vashylenko M.S. Formuvannya movlennevoi osobustosti molodshogo shkolyara v umovah perehodu do 4-richnogo pochatkovogo navchannya / M.S. Vasylenko // Pochatkova Shkola. – 2001. – №1. – S.13–17.

4. Ivashyna E.V. Abetka etiketu spilkuвання: dlya uchniv 2–3 klasiv / E.V Ivashyna. – K., 1998.– 93 r.
5. Metody pedagogicheskogo issledovaniya. Lekcii pod red. kand. ped. nauk V.I. Zhuravleva : ucheb. posobiye dlya studentov ped. in-tov. – M. : Pedagogika, 1972. – 159 r.
6. Monahov N.I. Izucheniye effektivnosti vyhovannya: teoriya i metodica: (Opyt eksperimentalnogo issledovaniya) / N.I. Monahov. – M. : Pedagogika, 1981. – 144 s.
7. Naumenko V. Rytoryka : posibnyk dlya uchniv 4 klasu / V. Naumenko. – K., 2004. – 52 r.
8. Obratsov P.I. Metody i metodologiya psihologo-pedagogicheskogo issledovaniya / P.I. Obratsov. – SPb.: Pitter, 2004. – 268 s.
9. Solovec L.O. Robota nad frazeologizmamu jak zasib formy�annya kylyru spilkyvannya molodshux shkolyariv : dus. kand. ped. nauk : specialnist 13.00.02 «Teoriya i metoda navchannya ykrajinskoji movu» / L. O. Solovec. – K., 2004. – 269 s.
10. Stelmahovuch M.G. Opracyvannya osnovnuh pravul movnogo etikety / M. G. Stelmahovuch // Ukr. mova i l-ra v shk. – 1980. – № 6. – S. 33–34.
11. Shelomencev V.N. Etuket i kylyra obshenija : ycheb. posob. / V.N. Shelomencev. – Kuyiv : OOO «Oberig», 1995. – 352 s.

Oksana KUZMYCH

candidate of pedagogical sciences,
associate professor of Slavic philology and general linguistics
department
«Kyiv International University»

e-mail: okskuzmich@yandex.ru

**METHODOLOGY OF DIAGNOSING THE PUPILS'
ELEMENTARY GRADES SPEECH ETIQUETTE AND
MODERN PRACTICE OF ITS DEVELOPMENT IN THE
FAMILY AND SCHOOL**

***ABSTRACT.** The article is devoted to the aspects of the significant problem of training the elementary grades pupils' speech etiquette in the family, which has not been sufficiently developed by pedagogical science and educational practice. It suggests the methodology of diagnosing the elementary grades pupils' speech etiquette and modern practice of its development in the family in the context of which a series of tasks has been defined as well as pedagogical rationality of diagnostic instrumentarium use has been substantiated. Criteria, components and indicators of the level of acquisition of elementary grades pupils' speech etiquette have been defined and characterized. Main results of the introduced methodology have also been provided.*

***Key words:** education, family, elementary grades pupils, speech etiquette, etiquette speech behaviour.*

Оксана Анатольевна КУЗЬМИЧ

кандидат педагогических наук,
доцент кафедры общего языкознания и славянской
филологии
«Киевский международный университет»

e-mail: okskuzmich@yandex.ru

МЕТОДИКА ДИАГНОСТИРОВАНИЯ ВОСПИТАНОСТИ РЕЧЕВОГО ЭТИКЕТА У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ И СОВРЕМЕННОЙ ПРАКТИКИ ЕГО ВОСПИТАНИЯ У ДЕТЕЙ В УСЛОВИЯХ СЕМЬИ И ШКОЛЫ

Анотация. Статья посвящена аспектам актуальной и недостаточно разработанной педагогической наукой и образовательной практикой проблемы воспитания речевого этикета у детей младшего школьного возраста в семье. Представлено разработанную методiku диагностирования воспитанности речевого этикета у младших школьников и современной практики его воспитания у детей в условиях семьи и школы, в содержании которой определен ряд задач и обоснована педагогическая целесообразность использования диагностического инструментария. Определены и охарактеризованы критерии, компоненты и показатели воспитанности речевого этикета у младших школьников. Наведены основные результаты внедренной методики.

Ключевые слова: воспитание, семья, дети младшего школьного возраста, речевой этикет, этикетное речевое поведение.